

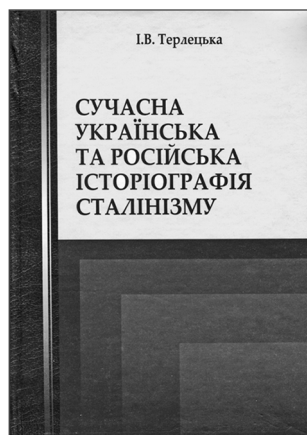
УДК 321.64:930.2](47+57)«1917/1953»(045)

**Іван РОМАНЮК,
Юрій ЗІНЬКО***

Історіографія сталінізму: нова спроба концептуалізації

(Рец. на кн.: «І. В. Терлецька. Сучасна українська та російська історіографія сталінізму. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2013. – 320 с.»)

Серед напрямів історичних досліджень важко знайти настільки неоднозначну, політично й емоційно забарвлену та водночас складну, значущу тему, як сталінізм. Формування сучасних української та російської історіографій розпочалося під час горбачовської «перебудови». Саме тоді й у суспільстві, і в науці гостро постала тема сталінізму, а сама дефініція здобула поширення. Від кінця 1980-х і до середини 1990-х рр. сталінізм та конкретні його прояви, передусім репресії, незмінно перебували в епіцентрі уваги. На рубежі ХХ–ХХІ ст. сталінізм як наукова проблема певною мірою втратив колишню гостроту й популярність, склалася думка, що цей феномен загалом вивчено, пояснено, засуджено. Однак насправді це не так. Поза увагою залишалися теоретико-концептуальні засади розуміння сталінізму як явища та дефініції. У своїх працях дослідники вели методологічні дискусії, пропонували різні інтерпре-

*І. В. Терлецька.
Сучасна українська та
російська історіографія
сталінізму.*

* Романюк Іван Миронович – докт. іст. наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського; Зінько Юрій Анатолійович – канд. іст. наук, доцент, директор інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського.

таційні моделі, але усталеного, спільного для науковців тлумачення поняття «сталінізм» вироблено не було. Через теоретико-концептуальну невизначеність у вітчизняній історичній науці почали дедалі рідше використовувати саму цю дефініцію. Розуміння сталінізму звелось переважно до вивчення державного терору, репресій, контролю. Однак ряд питань, котрі, по суті, ключові у вивченні означеної теми, залишалися фактично поза увагою дослідників, у тому числі модель партійно-радянської влади, політична система, особливості ментальності суспільства та ін. Лише останніми роками увага до них збільшилася.

Ще менш вивченою була історіографія цієї проблеми. І хоча окремі аспекти й сюжети висвітлювалися в історіографічних працях, у тому числі дисертаційних (в основному про період 1920–1930-х рр.), ані монографій, ані дисертацій з історіографії сталінізму як комплексного системного феномену досі в Україні не було. Також слід відзначити, що сьогодні в нашій країні бракує студій з історіографічної компаративістики, історіографічних праць міждисциплінарного характеру. Немає аналогічного дослідження і в Росії. Попри те, що там було опубліковано переклад монографії Дж. Кіпа, А. Литвина «Епоха Й. Сталіна в Росії: Сучасна історіографія», за структурою, тематичними напрямками, концептуальними підходами праці І. Терлецької та Дж. Кіпа й А. Литвина різні.

Актуальність рецензованого дослідження визначається необхідністю узагальнення, систематизації, осмислення великого масиву спеціальних праць, присвячених сталінізму, що опубліковані впродовж кінця 1980 – початку 2000-х рр. в Україні та Росії. Ідеться не лише про наукові розвідки історичного характеру, але й напрацювання фахівців з інших наук, адже тема ця міждисциплінарна. Формування та розвиток сучасної історіографії, проблеми, розмаїття підходів, інтерпретацій, оцінок, дискусії вітчизняних і закордонних фахівців вимагали спеціального дослідження. Саме така мета стоїть перед рецензованою монографією.

Праця складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків. Кожен розділ побудовано за принципами проблемно-хронологічним і послідовного комбінування: спочатку розглядаються

здобутки української історіографії, потім – російських авторів; наприкінці подано узагальнені висновки й порівняльну характеристику. Перший розділ містить три, а другий, третій і четвертий – по два підрозділи. Історіографічна джерельна база праці включає передусім монографії, дисертації, автореферати дисертацій, наукову періодику. Також використано збірники документів; матеріали тематичних конференцій, круглих столів, семінарів; навчальну літературу, що мала свого часу новаторський характер за постановкою питання й подачею матеріалк малодосліджених тем; довідники, словники, бібліографічні покажчики, із деяких питань – науково-популярні видання та публіцистику. Особливістю джерельної бази стала наявність широкого кола праць як істориків, так і політологів, соціологів, котрі мають безпосереднє відношення до теми, особливо її теоретико-методологічних аспектів. Хронологічно у книзі охоплено історіографічний процес 1987–2012 рр.

Вагомим здобутком праці І. Терлецької став аналіз теоретико-концептуальних основ сталінізму як наукової проблеми, що в українській історіографії є найменш розробленим аспектом. Зокрема, перший розділ присвячено теоретичним засадам дослідження: розглядається стан вивченості означеної теми, історіографічний дискурс інтерпретаційних моделей сталінізму; надається загальна характеристика сталінізму як явищу й авторське обґрунтування його як суспільно-політичної системи, ядром котрої виступає своєрідна модель влади; виокремлено ознаки та особливості такої системи. Показавши сутність різних теоретико-концептуальних підходів, що склались у світовій історіографії при вивченні цього феномену, авторка взяла за основу тоталітарний підхід, який, на її думку, дозволяє зрозуміти характер сталінізму. Не зважаючи на давню суперечку між прихильниками тоталітарного, ревізійністського й цивілізаційного підходів, І. Терлецька доводить, що система організації влади та суспільства, методи здійснення влади, котрі склались у СРСР наприкінці 1920 – на початку 1950-х рр., мали такий характер і ознаки, яких у «країні Рад» не було ані до, ані після зазначеного періоду. Саме їх і слід визначати поняттям «сталінізм». Докладно проаналізовано історико-політологіч-

ний дискурс теорії тоталітаризму з акцентом на його сталінській моделі.

У другому розділі висвітлено історіографічний дискурс радянської державності. Досі у спеціальній літературі цей сюжет був найменш вивченим. При аналізі історіографічних джерел українські дослідники акцентували на розподілі повноважень між центральними й республіканськими органами влади, при цьому обходили увагою напрацювання фахівців з інших наук – політичних, юридичних тощо. В монографії І. Терлецької, зокрема, проаналізовано висвітлення в науковій літературі системи організації влади у СРСР і УРСР, її структури, механізмів здійснення, історії діяльності окремих політичних і громадсько-політичних інститутів, правової системи. Звертається увага на історіографію каральних органів, що посідали важливе місце у системі влади, громадських об'єднань, котрі слугували одним із механізмів передачі («передавальними пасами») волі влади «народним масам». На наш погляд, цей розділ – один із найбільш вагомих у монографії.

У третьому розділі досліджено історієписання основних соціальних суб'єктів влади – самого «вождя», партійної олігархії та номенклатури. Серед найменш вивчених історіографічних сюжетів в Україні – постать Й. Сталіна. Авторка використала не лише суто наукову літературу, але й науково-популярні видання, публіцистику, що вплинули на формування суспільної свідомості. Особа Й. Сталіна є предметом вивчення переважно російської історіографії. Дослідниця слушно акцентувала увагу на відродженні сталінських міфологем, що проявилось у громадській і почасти в науковій думці Росії. Процес регероїзації радянського минулого, особливо Й. Сталіна й усього сталінського періоду в історії, розпочався на рубежі століть і з роками посилювався. Як зазначено в монографії, у російській історіографії формувалися різні погляди щодо оцінки діяльності «вождя всіх народів» і його політики. Для української історіографії характерна критично-засуджуюча оцінка Й. Сталіна та його найближчих соратників.

При розгляді історіографії сталінської номенклатури І. Терлецька аналізує теоретико-концептуальні підходи у вивченні

теми (тоталітарний, соціальний, елітарний та ін.), у тому числі інтерпретації таких дефініцій, як «партійна олігархія», «політична еліта», «номенклатура», «номенклатурна еліта», «бюрократія» з використанням сучасних праць істориків, політологів, соціологів. Авторка наголошує на науковій дискусії щодо використання дефініцій, оцінок ролі й характеру номенклатури, її місця у системі влади, фактору впливу репресій.

Четвертий розділ монографії присвячено державному терору як інструменту здійснення влади. До його форм віднесено репресії, Голодомор, примусові депортації. Найбільш значним за використаними джерелами став підрозділ, присвячений репресіям. З'ясовано пріоритети у вивченні теми на різних етапах розвитку сучасної історіографії, визначено нові методологічні підходи та прийоми, висвітлено дискусійні сюжети. Саме в дослідженні цього напрямку спостерігається найбільш активна співпраця між українськими й російськими істориками, що проявилось у спільних проектах (у тому числі видавничих), проведенні конференцій. Водночас саме при вивченні державного терору можна спостерігати найбільш гострі дискусії між російськими та українськими фахівцями. У першу чергу, це стосується оцінки Голодомору 1932–1933 рр.

Рецензована монографія – цілісне, системне історіографічне дослідження, в якому показано спільні й відмінні ключові тенденції у вітчизняній і російській історіографіях. Авторка не уникає констатації негативних рис, що простежуються в історіографічному процесі, у тому числі впливу політико-ідеологічних факторів, обмеженості в доступі до деяких важливих архівних матеріалів та ін. Загалом уважаємо, що праця І. Терлецької має багато у чому новаторський, а отже – дискусійний характер. Це проявляється як у концептуальному підході, так і в тематичних напрямках вивчення, трактовках, а також у міждисциплінарності – основі дослідницької стратегії. Аналогічних праць в Україні фактично немає. Книга викликає бажання подискутувати, осмислити.